

Prawa dziecka

Współcześnie, gdy mówimy o prawach dziecka, jako o zagadnieniu mieszczącym się w koncepcji praw człowieka, to mówimy o indywidualnych prawach dziecka - człowieka, jakie winny być chronione przez państwo oraz o możliwościach egzekwowania tych praw.¹

Podmiotem praw człowieka, na równi z wszystkimi ludźmi, są również dzieci. Z punktu widzenia praw człowieka - wiek nie może być kryterium pozwalającym na dyskryminację w korzystaniu z podstawowych praw i wolności.²

Jednocześnie warto zaznaczyć, iż dziecko - obywatel z racji swej niedojrzałości ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych oraz podlega władzy (pieczy) rodzicielskiej. Dziecko nie może więc w pełni i samodzielnie wysuwać roszczeń w stosunku do państwa. Dlatego, zależnie od okoliczności, w egzekucji należnych mu praw dziecko jest wspierane przez rodziców (opiekunów) lub odpowiednie instytucje (wraz z ukończeniem 13 roku życia dziecko ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych i może decydować o niektórych swoich sprawach np. wyrażenie zgody na przysposobienie, na zmianę nazwiska, na pobranie krwi w celach dowodowych).

Prawa przysługują dzieciom nie dlatego, że tak chcieli dorośli, ale z racji ich człowieczeństwa. Prawa dziecka, będąc prawami człowieka, są przyrodzone, powszechne i niezbywalne.

Praw dziecka nie należy utożsamiać z jego podstawowymi potrzebami. Nie ma prawa do miłości, czy troski i odpowiedzialności rodziców. Potrzeby emocjonalne dziecka są ważne, ale nie można ich dziecku zapewnić na gruncie prawa.

W Polsce o prawach dziecka mówi się w relacji władza – jednostka (nie w relacji rodzice – dziecko).

Prawa przysługują dziecku z racji jego urodzenia, co oznacza, że nie zależą od wykonywanych przez nie obowiązków. Praw nie można pozbawić, nie można praw zawiesić. Jeżeli dzieci nie wykonują swoich obowiązków można je ukarać, np. pozbawiając nagród lub przywilejów, ale nie można pozbawiać ich praw.

Prawa dziecka nie wynikają z jakichś koncepcji, czy teorii wychowania. Pojęcia - prawa dziecka - nie należy utożsamiać z antypedagogiką, partnerstwem, czy bezstresowym wychowaniem.

W niektórych środowiskach mówienie o prawach dzieci utożsamiane jest z zagrożeniem dla autonomii rodziny, autorytetu rodziców, czy wychowawców. Zapomina się, że fundamentalne prawa człowieka dotyczą każdego, a zatem rodziców, wychowawców i dzieci.

Powszechnie w Polsce uważa się, że problematyka ochrony praw dziecka związana jest przede wszystkim z przepisami prawnymi. Tymczasem jest to zagadnienie interdyscyplinarne, którym wszędzie na świecie zajmują się nie tylko prawnicy, ale także psychologowie, pedagodzy, filozofowie, socjologowie.

---

¹E. Czyż, Prawa dziecka, (W:) Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów. Zeszyt 5. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1998.

²T. Smyczyński (red.), Konwencja o prawach dziecka, Poznań 1999.

O ewolucji praw przyznawanych dziecku

Krzywdzenie dzieci, naznaczone okrucieństwem - dzieciobójstwo, porzucenie, obojętność - towarzyszyło ludzkości przez cały czas jej istnienia. Ówczesni obserwatorzy zdarzeń traktowali je jako oczywistość aprobowaną przez obowiązujące normy religijne, obyczajowe i kulturowe a sankcjonowane przez normy prawne. Pamiętnikarze nie uskarżali się na bicie i surowość wychowania w domu rodzinnym, ale je po prostu relacjonowali, jako rzecz naturalną. Wynikało to z głębokiego przekonania o zbawiennym wpływie na dzieci surowego wychowania, przez które hartuje się je i chroni przed zepsuciem. Przez wieki uważano bowiem, że dzieciństwo jest mało istotnym okresem życia człowieka, pełnym słabości umysłowej i fizycznej, a dziecko traktowano, jako zadatek na człowieka wymagający surowego wychowania.

O wszystkich istotnych dla dziecka sprawach decydował ojciec. Wśród tych istotnych spraw znajdowała też swoje miejsce zasadnicza - życie dziecka, którego pełnym dysponentem był właśnie ojciec.³

Prawo życia i śmierci przysługujące ojcu zniósł w Rzymie, w 365 roku cesarz Walentynian I.⁴ Zakazane zostało zarówno zabicie, jak i porzucenie dziecka, które uznano za przestępstwo. Pozostawiono ojcu prawo karcenia dzieci. Wymienioną wyżej datę uznać można za przełom w historii praw przyznawanych dziecku - cesarski edykt zapoczątkował bowiem tę historię, a wszystko co uczyniono później stanowiło jedynie rozwinięcie tamtej decyzji. Nie było przy tym oczywiście tak, iż do czasu Walentyniańskiego edyktu w historii cywilizacji nie działały instytucje w jakiś sposób chroniące dzieci. Przykładowo, historia instytucji opieki nad dzieckiem datuje się od czwartego tysiąclecia p.n.e., gdy w Mezopotamii funkcjonowała instytucja patrona nad sierotami. Z kolei starohinduska Rigweda (jedna z czterech Ksiąg Wed) zawierająca poematy religijne z 1500- 600 roku p.n.e.) wspomina wręcz o swoistej prawnej ochronie dzieci. Nie zmienia to jednak faktu, że właśnie tamten edykt uznać można za początek powolnej, ale systematycznej ewolucji prawnej ochrony dziecka. Zagwarantowano mu bowiem wówczas prawo najważniejsze - prawo do życia. Obecnie uważa się, że prawo do życia przysługuje z samej istoty człowieczeństwa, a nie z nadania.

Historycy wychowania przywołują Nowy Testament, w którym po raz pierwszy, w sposób bardzo jednoznaczny, został sformułowany nakaz poszanowania dzieci: „Baczcie, abyście nie gardzili żadnym z tych małych, bo powiadam wam, że aniołowie ich w niebie ustawicznie patrzą na oblicze Ojca mojego, który jest w niebie” oraz „Cokolwiek uczyniliście jednemu z braci moich najmniejszych, mnieście uczynili”.

Jednocześnie jednak upłynąć musiały dalsze setki lat, aby do społecznej świadomości wkroczyło choćby pojęcie „dzieciństwa”. W dobie oświecenia, w traktacie „Emil, czyli o wychowaniu” - 1762 rok, po raz pierwszy sformułował je i opisał Jan Jakub Rousseau.⁵ Napisał znamienne zdanie: „Mniej mówmy o obowiązkach dzieci, a więcej o ich prawach”. Trzeba było jednak kolejnych stu kilkudziesięciu lat, by pojawił się międzynarodowy ruch na rzecz ochrony praw dzieci.

W 1874 roku zapoczątkowała go historia 8-letniej Mary z Baltimore,⁶ która była regularnie bita przez matkę. Pomocy udzielili jej członkowie lokalnego oddziału stowarzyszenia przeciwdziałania okrucieństwu wobec zwierząt. Wkrótce potem powstało w USA ponad 200 różnych lokalnych stowarzyszeń, mających na

³M. Balcerek, Prawa dziecka, Warszawa 1986.

⁴M. Szymańczak, Pojęcie krzywdzenia dzieci, www.przemoc.com.pl/arttykul6

⁵J. Szymańczak, Konwencja o Prawach Dziecka ONZ, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i_684.htm

celu ochronę dzieci przed przemocą, albowiem dopiero w drugiej połowie XIX dostrzeżono położenie społeczne dziecka i uznano, iż wymaga ono odrębnego traktowania, opieki i wychowania. Sformułowano wówczas pojęcie "ochrona dzieciństwa"⁷ rozumiane jako działania państwa, samorządów i organizacji społecznych, których celem jest zapewnienie dziecku niezbędnych warunków do prawidłowego rozwoju. Tym samym dziecko zostało uznane za pełnowartościowego, aczkolwiek niedojrzałego człowieka, za istotę ludzką, której przynależą prawa.

Należy zauważyć, że podobną genezę mają organizacje powstałe w innych krajach, nie wyłączając Polskiego Komitetu Ochrony Praw Dziecka, który powstał dopiero w 1981 roku - w Europie Wschodniej była to pierwsza tego typu organizacja.

W 1913 roku w Belgii odbył się **I Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem**, podczas którego zaproponowano powołanie międzynarodowego stowarzyszenia opieki nad dzieckiem. W 1920 roku z trzech wielkich organizacji: Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (Genewa), Komitetu Pomocy Dzieciom (Berno) i Towarzystwa Funduszu Ratowania Dzieci (Londyn) wyłonił się **Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom**. Jego założycielką była Englantyne Jebb,⁸ angielska bojowniczką o prawa kobiet. Co zatem znamienne, zorganizowany ruch na rzecz ochrony praw dzieci wyłonił się w jakiejś mierze z ruchu feministycznego oraz ruchu na rzecz obrony zwierząt. Paradoks to historii, czy może znaczący symbol, o którym warto pamiętać?

Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom podjął w 1924 roku uchwałę zwaną **Genewską Deklaracją Praw Dziecka**, która przyjęta została przez Ligę Narodów. Fundamentalne znaczenie miała preambuła Deklaracji mówiąca, że „mężczyźni i kobiety wszystkich narodowości uznają, że ludzkość powinna dać dziecku wszystko, co posiada najlepszego i stwierdzają, że ciężar na nich, bez względu na rasę, narodowość i wyznanie - wyspecyfikowane następnie obowiązki”. Zawarto je w pięciu punktach:

1. dziecku powinno się dać możliwość normalnego rozwoju fizycznego i duchowego,
2. dziecko głodne powinno być nakarmione, dziecko chore pielęgnowane, dziecko wykolejone wrócone na właściwą drogę, sierota i dziecko opuszczone - wzięte w opiekę i wspomagane,
3. dziecko powinno przed innymi otrzymać pomoc w czasie klęski,
4. dziecko powinno być przygotowane do zarobkowania na życie i zabezpieczone przed wszelkim wyzyskiem,
5. dziecko winno być wychowane w wierze, że jego najlepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci.

Kolejny istotny krok w ewolucji praw przyznawanych dzieciom to dziesięciopunktowa **Deklaracja Praw Dziecka** przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1959 roku. Rola tego dokumentu polega przede wszystkim na znaczącym poszerzeniu katalogu praw dzieci. Próbuje on bowiem określić, jakie treści zawierają się w stwierdzeniu, że każde dziecko powinno dostać wszystko to, co ludzkość ma najlepszego. W ramach 10 zasad wymienia więc:

1. równość wszystkich dzieci, bez żadnego wyjątku i różnicy,

---

⁶E. Czyż, Prawa dziecka, Warszawa 2002.

⁷J. Szymańczak, tamże.

⁸M. Szymańczak, tamże.

2. możliwość szczególnej ochrony prawnej,
3. prawo do nazwiska i obywatelstwa,
4. możliwość korzystania z opieki społecznej,
5. szczególną opiekę nad dziećmi specjalnej troski,
6. miłość i zrozumienie jako podstawę rozwoju,
7. bezpłatną i obowiązkową naukę na poziomie przynajmniej podstawowym,
8. pierwszeństwo w zakresie otrzymywania wszelkiej ochrony i pomocy,
9. pełną ochronę przed zaniedbaniem, okrucieństwem i wyzyskiem,
10. wychowywanie w duchu pokoju, zrozumienia, braterstwa, tolerancji.

Po kolejnych trzydziestu latach (w tym blisko jedenastu latach prac nad projektem) Organizacja Narodów Zjednoczonych jednomyślnie uchwaliła w 1989 roku **Konwencję o Prawach Dziecka**. Dokument ten jest największym dotychczasowym osiągnięciem społeczności międzynarodowej w zakresie ochrony praw dziecka, stanowi bowiem aksjologiczną i normatywną podstawę działań na rzecz dzieci zarówno na szczeblu globalnym i regionalnym, jak też narodowym i lokalnym. Konwencja wyznacza uniwersalne normy prawne ochrony dzieci przed zaniedbaniem, złym traktowaniem i wyzyskiem, jednocześnie dając dzieciom gwarancje podstawowych praw człowieka. Ustala w sposób kompleksowy status prawny i społeczny dziecka (osoby do lat 18) w oparciu o dotychczasowe regulacje międzynarodowe, a także nowe koncepcje wychowawcze i idee dotyczące traktowania dzieci i młodzieży.

Warto podkreślić, że uchwalenie Konwencji jest istotnym osiągnięciem Polski w zakresie ochrony praw dziecka. Polska w 1978 roku zaproponowała bowiem Komisji Praw Człowieka ONZ, uchwalenie konwencji i złożyła jej projekt później modyfikowany. Niemniej jednak projekt złożony przez Polskę był podstawą wszystkich prac nad uzgodnieniem ostatecznego tekstu Konwencji.

Konwencja o Prawach Dziecka, weszła w życie w 1990 roku z chwilą ratyfikowania jej przez 20 państw. Nazywana jest światową konstytucją praw dziecka. Do 2002 roku ratyfikowały ją 192 państwa, żadna inna deklaracja nie ma tytułu ratyfikacji. Polska ratyfikowała ją w 1991 roku. Ratyfikacja Konwencji oznacza, że ustawodawstwo dotyczące dzieci nie może być sprzeczne z postanowieniami konwencyjnymi, a państwo ma obowiązek tych postanowień przestrzegać. Konwencja jest pierwszym dokumentem międzynarodowym, który zawiera tak szeroki katalog praw dziecka.

Konwencja składa się z preambuły, w której określone zostały założenia ogólne oraz z trzech części stanowiących. Część pierwsza składa się z 41 artykułów dotyczących zobowiązań państwa w zakresie realizowania poszczególnych praw dzieci. Część druga (artykuły 42 do 45), dotyczy sposobów egzekwowania i kontrolowania zobowiązań państwa. Część trzecia (artykuły 46 do 54), określa zasady przystąpienia do konwencji.

Konwencja o Prawach Dziecka ustanawia status dziecka oparty na następujących **założeniach**⁹:

- dziecko jest samodzielnym podmiotem, ale ze względu na swoją niedojrzałość psychiczną i fizyczną wymaga szczególnej opieki i ochrony prawnej,

---

⁹E. Czyż, tamże.

- dziecko, jako istota ludzka, wymaga poszanowania jego tożsamości, godności i prywatności,
- rodzina jest najlepszym środowiskiem wychowania dziecka,
- państwo ma wspierać rodzinę, a nie wyręczać ją w jej funkcjach.

Konwencja o Prawach Dziecka zawiera najszerzy katalog praw dzieci, który sformułowano kierując się następującymi **zasadami**¹⁰:

- zasada dobra dziecka - wszystkie działania muszą być podejmowane z uwzględnieniem najlepiej pojętego interesu dziecka,
- zasada równości - wszystkie dzieci są równe wobec prawa bez względu na pochodzenie, płeć, narodowość, itd.,
- zasada poszanowania praw i odpowiedzialności obojga rodziców - państwo respektuje autonomię rodziny i ingeruje tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach według określonych procedur,
- zasada pomocy państwa - państwo zobowiązane jest do wspierania i zabezpieczenia socjalnego rodzin potrzebujących pomocy.

Co zatem postanawia Konwencja? Generalnie zobowiązuje ona państwa, które ją ratyfikowały do:

- zapewnienia każdemu dziecku opieki medycznej, kształcenia, szkolenia zawodowego, opieki społecznej, zabawy i wypoczynku, równego traktowania wobec prawa,
- zapewnienia specjalnej opieki dzieciom niepełnosprawnym, dzieciom uchodźcom, dzieciom mniejszości (etnicznych, religijnych), dzieciom - ofiarom maltretowania, zaniedbywania, konfliktów zbrojnych i dzieciom bez rodzin - przez opiekę zastępczą i adopcję,
- wspomaganie rodziny przez respektowanie jej odpowiedzialności, praw i obowiązków w zakresie ochrony i opieki nad dziećmi oraz troski o rozwój dziecka, zapewnienie rodzinie odpowiedniego materialnego standardu życia, umożliwianie kontaktu dzieciom z obojgiem rodziców w sytuacji ich rozstania, promowanie instytucji opieki i pomocy dziecku,
- ochrony dziecka przed wyzyskiem, wykorzystywaniem seksualnym, maltretowaniem i zaniedbywaniem przez rodzinę, narkomanią, torturami, pozaprawnymi decyzjami dotyczącymi ich losu, okrutnym karaniem, izolowaniem od rodziny,
- umożliwienia dziecku wyrażania własnych poglądów w sprawach jego dotyczących, otrzymywania i przekazywania informacji, uczestnictwa w życiu kulturalnym, w zgromadzeniach, zakładania stowarzyszeń, odbywania praktyk religijnych (odpowiednio do wieku i dojrzałości dziecka).

Prawa dziecka można sklasyfikować, jako prawa i wolności osobiste, socjalne, kulturalne i polityczne:¹¹

Prawa i wolności osobiste

- prawo do życia i rozwoju,
- prawo do tożsamości i identyczności (nazwisko, imię, obywatelstwo, wiedza o własnym pochodzeniu),

---

¹⁰E. Czyż, tamże.

¹¹J. Szymańczak, tamże.

- prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania,
- prawo do wyrażania własnych poglądów i występowania w sprawach dziecka dotyczących, w postępowaniu administracyjnym i sądowym,
- prawo do wychowywania w rodzinie i kontaktów z rodzicami w przypadku rozłączenia z nimi,
- prawo do wolności od przemocy fizycznej lub psychicznej, wyzysku, nadużyć seksualnych i wszelkiego okrucieństwa,
- prawo nierekrutowania do wojska poniżej 15 roku życia.

Prawa socjalne

- prawo do odpowiedniego standardu życia,
- prawo do ochrony zdrowia,
- prawo do zabezpieczenia socjalnego,
- prawo do wypoczynku i czasu wolnego.

Prawa kulturalne

- prawo do nauki,
- prawo do korzystania z dóbr kultury,
- prawo do informacji,
- prawo do znajomości swoich praw.

Prawa polityczne

- prawo stowarzyszania się i zgromadzeń w celach pokojowych.

W niespełna rok po uchwaleniu konwencji o prawach dziecka przez Organizację Narodów Zjednoczonych, we wrześniu 1990 roku, w Nowym Jorku, odbył się **Światowy Szczyt w Sprawach Dzieci**. Dokumenty końcowe Światowego Szczytu w Sprawach Dzieci - **Światowa deklaracja w sprawach dzieci, ich przeżycia, ochrony i rozwoju** oraz **Plan działań w celu realizacji światowej deklaracji w sprawach dzieci, ich przeżycia, ochrony i rozwoju w latach dziewięćdziesiątych** zawierają dziesięciopunktowy program, wokół którego powinny się koncentrować działania na szczeblu krajowym i międzynarodowym:

1. upowszechnianie i wdrażanie konwencji o prawach dziecka,
2. zdrowie dzieci,
3. wyżywienie i odżywianie,
4. rola kobiet, zdrowe macierzyństwo i planowanie rodziny,
5. rola rodziny,
6. kształcenie podstawowe i alfabetyzacja,
7. dzieci żyjące w szczególnie ciężkich warunkach,
8. ochrona dzieci w czasie konfliktów zbrojnych,
9. dzieci i środowisko naturalne,
10. walka z biedą i ożywienie wzrostu gospodarczego.

Dokumenty te zobowiązały rządy państw - stron konwencji - do opracowania i wprowadzenia w życie narodowych planów działania na rzecz dzieci. W założeniu plan taki powinien stanowić istotny element polityki społecznej państwa, a rząd winien przewidzieć i określić stosowne środki finansowe, umożliwiające realizację przyjętych zamierzeń.

W 1995 roku Rada Europy opublikowała dokument pod nazwą **Europejska strategia na rzecz dzieci**, określający modelowy zakres ochrony prawnej dziecka, który powinien obowiązywać państwa członkowskie. W dokumencie tym wzywa się do przyjęcia "nowego spojrzenia" na dziecko, tj. uznania, iż dziecko, jako jednostka ludzka, która posiada własne prawa i własną odpowiedzialność, chce i jest w stanie aktywnie uczestniczyć w życiu rodziny i życiu społecznym. Takie "sposrzenie" na dziecko wiąże się z poszerzeniem uprawnień dotychczas przyznawanych dzieciom. Europejską strategię na rzecz dzieci wyznaczają następujące zasady:

1. dzieci jako obywatele dzisiejszych społeczeństw oraz przedstawiciele społeczeństw w przyszłości mają prawa, które są zasadnicze dla ochrony i zabezpieczenia najlepszych warunków ich pełnego rozwoju,
2. prawa te są niepodważalne i powszechne, przynależą wszystkim dzieciom na świecie, bez żadnej dyskryminacji, bez względu na płeć, rasę, niepełnosprawność, religię, status prawny lub kulturę, etc,
3. dzieci są pełnoprawnymi obywatelami posiadającymi prawa i odpowiedzialność (osobiste, w rodzinie i w społeczeństwie), poglądy dzieci muszą być wysłuchane i rozważone w podejmowanych decyzjach, które je dotyczą,
4. najlepszy interes dzieci musi stanowić wiodącą zasadę wszystkich działań dotyczących dzieci pośrednio lub bezpośrednio,
5. narastanie globalnej współzależności stanowi cechę współczesnego świata, dlatego ze względów etycznych i praktycznych należy podjąć takie działania, aby prawa dziecka były respektowane również poza Europą.

Kolejnym etapem tworzenia przez społeczność międzynarodową systemu prawnej ochrony dzieci jest **Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci** otwarta do podpisu w dniu 25 stycznia 1996 roku. Prace nad tą konwencją zostały podjęte w rok po uchwaleniu Konwencji o prawach dziecka ONZ, a więc w 1990 roku - przez Komitet Ekspertów ds. Prawa Rodzinnego Rady Europy. Polska ratyfikowała tę konwencję w 1997 roku.

Próbując ogólnie i najkrócej określić kierunki ewolucji praw dzieci od edyktu Walentyniana I do Konwencji o Prawach Dziecka ONZ odnotować trzeba przede wszystkim:¹²

- uznanie, że dzieciom w ogóle należą się prawa,
- uznanie dziecka za podmiot prawa (przeszło ono być własnością człowieka dorosłego, stało się obywatelem),
- zmianę sytuacji dziecka w rodzinie - z nieograniczonej podległości władzy ojca do ustanowienia instytucji władzy rodzicielskiej wyznaczonej zasadą "dobra dziecka",
- poszerzenie tzw. katalogu (zbioru) praw dzieci - od prawa do dziedziczenia (okres starożytny) i prawa do życia, po prawa dotyczące wszystkich aspektów życia dziecka (Konwencja o Prawach

Dziecka ONZ),

- ustawowe zrównanie praw wszystkich dzieci, w tym pozamałżeńskich,
- ustanowienie osobnych (łagodniejszych) procedur postępowania w odniesieniu do dzieci i młodzieży niedostosowanej społecznie,
- ustanowienie szczególnej ochrony, opieki i pomocy dzieciom specjalnej troski, dzieciom uchodźców i mniejszości narodowych,
- przejmowanie przez państwo ciężaru zapewnienia dzieciom ochrony ich praw (przy pomocniczej jedynie roli stowarzyszeń i organizacji),
- wzrost roli społeczności międzynarodowej w wysiłkach na rzecz efektywnej ochrony praw dzieci na całym świecie.

Opracowanie: Małgorzata Talarczyk – starszy wizytator w Kuratorium Oświaty w Katowicach
28 grudzień 2004 rok

Literatura:

T. Smoczyński (red.), Konwencja o prawach dziecka, Poznań 1999

M. Balcerek, Prawa dziecka, Warszawa 1986, PWN

E. Czyż, Prawa dziecka, W: Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów. Zeszyt 5. Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1998

E. Czyż, Prawa dziecka, Warszawa 2002, Helsińska Fundacja Praw Człowieka.

M. Szymańczak, Pojęcie krzywdzenia dzieci, www.przemoc.com.pl/arttykul6

J. Szymańczak, Konwencja o Prawach Dziecka ONZ, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i_684.htm

---

¹²M. Balcerek, Prawa dziecka, Warszawa 1986.